

УДК 336.663

Соляник Л.Г.

ЕФЕКТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ АКТИВАМИ – КЛЮЧОВИЙ ФІНАНСОВИЙ ВАЖІЛЬ ПОЛІПШЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто підходи до управління оборотними активами підприємства. Запропоновано показники використання активів, які, на відміну від існуючих, дозволяють поглибити аналіз їх використання.

Some approaches to the management of active assets have been reviewed. The indices of their activity which, as compared with the existing ones, allow the enterprises to improve the analysis of their use have been proposed.

Практика централізованого планування три чверті століття зумовила довгий і надто складний процес становлення і розвитку ринку в Україні. Сучасний стан розвитку економіки держави, промислового виробництва характеризується як кризовий. Це проявляється у бюджетному дефіциті, інфляції, нестійкому грошовому обігу та розрахунках.

Результати обстежень ділової активності підприємств України дозволили виділити основні чинники, які стримують розвиток виробництва: низька платоспроможність споживачів, нестача оборотних засобів, відсутність налагодженої системи збуту.

Зосередимо увагу на проблемі функціонування оборотних засобів підприємств в Україні, які в умовах ринкової економіки змінюють свою економічну сутність. Оборотні засоби слід розглядати, як особливу форму руху вартості, її кругообігу на підприємстві. Вони авансуються у вигляді грошей для створення оборотних фондів і фондів обігу. Оборотні засоби регулюють обсяг і темпи кругообігу цінностей, виконуючи платіжно-розрахункову функцію. В цій якості оборотні засоби є важливим фінансовим важелем управління всією поточною фінансово-господарською діяльністю підприємств. Оборотним засобам належить особливе місце у структурі підприємств, бо переважно вони зумовлюють їх стійке фінансове становище, платоспроможність, інвестиційну привабливість, можливість одержання високих показників економічної ефективності.

Стратегія управління оборотними активами і джерелами їх фінансування є складовою частиною фінансової стратегії підприємства.

Проблемам пошуку пріоритетних напрямків підвищення ефективності використання оборотних засобів та їх окремих складових завжди приділялась та приділяється увага у наукових дослідженнях західних вчених [3,4].

На вирішення певних проблем управління оборотними коштами підприємств, зокрема, виробничими запасами, спрямовані дослідження відомих економістів України [1,5,7].

Сформована методика нормування оборотних активів [4], яка активно використовувалась у період кредитування підприємств за об'єктом кредитування. Розроблені окремі задачі оптимізації таких активів, як готівка на рахунок, запаси на складі [1,5,6].

Але вивчення опублікованих робіт показує, що ціле коло принципів питань цієї спрямованості поки не знайшло вирішення. Бракує досліджень щодо створення комплексної системи управління оборотними активами, яка передбачала б оптимізацію їх обсягу, оптимізацію структури, оптимізацію пропорцій між структурними елементами повного циклу обігу оборотних активів та оптимізацію джерел їх формування. Крім того, практично не розвивались дослідження у напрямку розробки поглибленого аналізу чинників, що впливають на рівень ефективності використання оборотних активів: існуючі дослідження орієнтуються на коефіцієнт оборотності активів без подальшого розвитку сутності цього показника.

Тому дана публікація присвячена концептуальним питанням створення комплексної системи управління оборотними активами та подальшому розвитку методики аналізу ефективності їх функціонування.

Робота підприємств в умовах ринкової економіки, конкуренції і боротьби за виживання потребує від них забезпечення найбільшої ефективності, укріплення фінансового стану. Важливе місце у вирішенні цих проблем посідають питання раціонального використання оборотних активів.

Створення комплексної системи управління оборотними засобами передбачає вирішення комплексу питань, пов'язаних як з управлінням оборотними активами, так і з управлінням джерелами їх фінансування (рис. 1).

Управління оборотними активами передбачає вирішення таких задач, як оптимізація обсягу оборотних активів, оптимізація співвідношення тривалості їх перебування у сфері виробництва й сфері обігу, оптимізація структури оборотних активів за характером їх планування та рівнем ліквідності; оптимізація структури джерел фінансування оборотних активів та економічне обґрунтування потреби підприємства у залучених коштах; прискорення оборотності засобів, вкладених в запаси та дебіторську заборгованість; встановлення оптимального співвідношення між темпами росту обсягів виробництва і обсягами робочого капіталу; виявлення впливу асортименту продукції на потребу у робочому капіталі і формування номенклатури з урахуванням цієї залежності; удосконалення системи аналізу ефективності використання оборотних активів. Принципову схему управління оборотними активами показано на рис. 1.

Оптимізація обсягу оборотних активів є однією з найбільш актуальних проблем управління ними, яка повинна вирішуватися у напрямку мінімізації оборотних активів при заданому обсязі виробництва і реалізації продукції. При цьому слід враховувати, що визначення оптимального обсягу нормованих і ненормованих оборотних активів повинно відбуватися за різними критеріями з точки зору характеру організації їх планування на підприємстві. Так, критерієм формування нормованих оборотних активів за окремими складовими елементами є відповідність їх встановленим науково обґрунтованим економічним нормативам (виробничих запасів, незавершеного виробництва, запасів готової продукції). Розробка вказаних нормативів повинна ґрунтуватися на урахуванні дії чисельних факторів: науково обґрунтованих норм витрат матеріальних, енергетичних, трудових ресурсів; номенклатури і асортименту продукції; організаційно-технічного рівня виробництва; раціональної системи постачання та збуту продукції; сезонного характеру виробництва; стадій життєвого циклу товарів, умовах чинної податкової політики держави та ін. Значний вплив на обсяги і динаміку робочого капіталу чинить сезонний характер процесу виробництва або реалізації продукції. Фактор сезонності викликає необхідність розробки фінансовими службами спеціальних схем бюджетування.

Ефективне управління робочим капіталом підприємства неможливе без урахування стадій життєвого циклу товарів, які виробляються на підприємстві. Так, у період спаду відбувається скорочення виробництва і збуту продукції, а отже, зменшується потреба в запасах, скорочується дебіторська заборгованість. При цьому зниження виробництва нижче мінімально припустимого (нижче точки беззбитковості) призводить до збиткової роботи підприємства, скорочує його можливості з поповнення оборотних засобів. Тому, однією з задач менеджменту підприємства є розробка стратегії розвитку, спрямованої на забезпечення конкурентної позиції підприємства шляхом розробки та освоєння виробництва нових видів продукції, упровадження принципово нових технологій. Стійка конкурентна позиція підприємства на ринку дозволяє йому знизити запаси і дебіторську заборгованість на користь формування фінансових активів у вигляді високоліквідних цінних паперів, відкриття банківських депозитів, що у свою чергу, дозволяє одержати прибуток від фінансових операцій.

Рис. 1. Завдання та критерії, що використовуються при управлінні оборотними активами

Ненормовані оборотні активи: дебіторська заборгованість та готівкові кошти, повинні бути мінімізовані (рис.1). При цьому формування оптимального розміру дебіторської заборгованості на підприємстві можливо тільки за умови здійснення ефективного кредитного менеджменту, який дозволить одержати вигідні контракти на постачання продукції і обрати оптимальні сучасні форми розрахунків із дебіторами, стимулювати реалізацію продукції при одночасному одержанні прибутку від наданих покупцям комерційних кредитів.

Мінімізація готівкових засобів повинна відбуватися за умови дотримання певних вимог: своєчасної сплати рахунків кредиторів, залучення вільних засобів у обіг. Розвиток фінансового ринку в Україні дозволить підприємствам найповніше залучати кошти у обіг шляхом формування короткострокових фінансових активів, що забезпечить підвищення ліквідності підприємств та прибутковості їх фінансових операцій, сприятиме акумулюванню засобів для подальшої модернізації виробництва. Вибір напрямків короткострокових вкладень необхідно здійснювати за критерієм максимального чистого прибутку, отриманого за рахунок цих капіталовкладень.

Оптимізація обсягу оборотних активів неможлива без оптимізації співвідношення тривалості їх перебування у сфері виробництва та сфері обігу.

Прискорення обіговості оборотних активів і оптимізація співвідношення тривалості їх перебування у сфері виробництва та сфері обігу є найважливішими чинниками стабілізації економіки підприємств, їх інвестиційної привабливості. Тому ефективне управління оборотними активами повинно передбачати управління їх рухом. Контроль за рухом оборотних активів повинен стати одним з найважливіших завдань фінансового та виробничого менеджменту. Оптимізація співвідношення тривалості перебування оборотних засобів у сфері виробництва та сфері обігу за інших рівних умов дозволить підприємству визволити частину фінансових ресурсів і використати їх для розвитку виробництва.

Динаміка показників, що характеризують тривалість повного циклу руху оборотних засобів та його структурних елементів на підприємствах України, свідчить про формування негативних тенденцій. Починаючи з 1986р., відбулося значне збільшення тривалості повного циклу руху оборотних засобів. Поряд із збільшенням тривалості циклу повного кругообігу, сформувалися негативні тенденції, що стосуються зміни структурних пропорцій між його елементами: час перебування оборотних засобів у сфері обігу значно перевищував час їх перебування у сфері виробництва. Особливо високі темпи росту часу спостерігалися на таких стадіях сфери обігу, як перебування оборотних активів у залишках готової продукції на складах та зв'язування засобів у дебіторській заборгованості. Порушення оптимальних пропорцій між часом знаходження оборотних засобів у сфері виробництва та у сфері обігу викликає додаткову потребу підприємств у збільшенні їх обсягу, негативно впливає на кінцеві результати фінансово-господарської діяльності. Тому, в процесі управління оборотними активами, необхідно забезпечити оптимізацію пропорції між структурними елементами повного циклу руху оборотних засоби. Вивчення раціональних пропорцій між періодами перебування оборотних засобів у сфері виробництва й сфері обігу базується на розрахунках нормативів оборотних активів, інформації про співвідношення між оборотними засобами, вкладеними у виробничі запаси і незавершене виробництво, а також характері наростання витрат у процесі виробництва. Оптимальна часова структура повного циклу обігу оборотних засобів дозволить забезпечити безперервність і розвиток виробництва без залучення значних позикових фінансових ресурсів, здійснити структурну перебудову виробництва за рахунок вивільнення частини фінансових ресурсів, зайнятих у сфері обігу.

Управління оборотними активами підприємства передбачає не тільки визначення їх оптимального обсягу, але і оптимізацію їх структури за характером планування та рівнем ліквідності.

Як відомо, основною складовою ненормованих оборотних активів є дебіторська заборгованість, частка якої у загальній сумі ненормованих оборотних активів при сучасному стані економіки становить по галузях від 30% до понад 80% [8]. Це значно погіршує ефективність використання оборотних засобів та платоспроможність підприємств.

Удосконалення структури оборотних засобів за характером їх планування повинно відбуватися у напрямку збільшення частки нормованих оборотних активів у загальному їх обсязі до 70–80% шляхом організації ефективного фінансового менеджменту.

Одним з напрямків підвищення ефективності використання оборотних активів є оптимізація їх структури за рівнем ліквідності. Ця структура стосується співвідношення між коштами на рахунках, у розрахунках і матеріальними цінностями. Досягнення високих кінцевих результатів у господарській діяльності можливе у разі включення значної частини ресурсів у процес виробництва.

Ключовою проблемою управління оборотними активами є вибір джерел їх фінансування. Дослідження джерел фінансування оборотних активів на багатьох підприємствах виявило нестачу власних оборотних засобів. Залучення кредитів потребує від підприємств певних фінансових витрат, тому основним джерелом формування оборотних активів на багатьох підприємствах є кредиторська заборгованість. До чинників, що сформували таке становище, слід віднести відсутність у підприємств науково обґрунтованих методів визначення потреб у позикових коштах та відсутність контролю за співвідношенням власних та позикових коштів.

Розвиток фінансового ринку відкрив перед підприємствами широкі можливості вибору джерел фінансування оборотних активів. Розширилися можливості залучення позикових засобів, докорінно змінилися умови їх отримання. Вибір джерел фінансування повинен здійснюватись за двома критеріями: забезпечення нормативного значення маневреності капіталу; мінімізація витрат на залучення позикових засобів при умові їх достатньої надійності.

Виходячи з того, що джерелами формування оборотних активів можуть бути власні кошти (частина статутного фонду, чистий прибуток після сплати податків), кошти, що надходять від розміщення корпоративних облігацій, середньо- та довгострокові кредити банків, а також короткострокові зобов'язання підприємства (включаючи короткострокові кредити банків та кредиторську заборгованість), вартість залучення цих джерел і повинна розглядатись при визначенні оптимальної структури джерел фінансування оборотних активів:

$$\sum_{i=1}^n x_i p_i \rightarrow \min ,$$

де i – вид джерела фінансування, перелік яких може бути визначений у відповідності з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 р.№ 87;

x_i – кошти i -го джерела, які можливо використовувати для формування оборотних активів (грн);

p_i – вартість отримання засобів за рахунок i -го джерела формування оборотних активів (грн./ грн.).

Основним джерелом відновлення власних оборотних засобів підприємств є прибуток, що залишається у підприємства після сплати податків. Тому процес відновлення оборотних засобів, вибір джерел фінансування залежить від рівня рентабельності та дивідендної політики підприємства, податкової політики держави. Так, у період нормальної забезпеченості підприємства власними оборотними засобами, інвестори (власники капіталу) можуть одержати прибуток на капітал у грошовій формі. При необхідності нарощування власних оборотних засобів, дивіденди можуть виплачуватись акціями, збільшуючи участь кожного з інвесторів у капіталі.

Ефективність системи управління оборотними активами залежить від податкової політики держави. Податкова політика в значній мірі впливає на забезпеченість підприємств оборотними засобами. При нинішній системі оподаткування згідно з Законом України “ Про оподаткування прибутку” нарахований дохід не завжди означає реальне надходження засобів, тому що право погашення безнадійної та сумнівної заборгованості платник податку має тільки за певних умов.

Проблематичним є питання оподаткування авансових платежів. Необхідно сплачувати авансові внески до моменту отримання прибутку або виручки від реалізації, що призводить до вилучення засобів із господарського обігу і пошуку додаткових джерел фінансування планових заходів.

Негативний вплив на стан оборотних засобів підприємств має також механізм дії податку на додану вартість. Зміна механізму його обчислення призвела до того, що він практично перетворився з податку на додану вартість на податок з обороту. Підприємство-виробник сплачує ПДВ із виручки від реалізації продукції, яка внаслідок кризи неплатежів в Україні дуже ускладнена. Сплачуючи одночасно вартість придбаних матеріальних цінностей, до складу якої входить ПДВ, підприємство кредитує державу.

Таким чином, фактично діє механізм безплатного кредитування держави за рахунок оборотних засобів підприємств. Удосконалення податкової політики шляхом наближення термінів сплати податкових платежів до моменту доходів та надання пільг у оподаткуванні частини прибутку, спрямованої на поповнення оборотних активів, суттєво підвищить ефективність управління оборотними активами.

Всебічне вивчення й урахування чинників, які впливають на робочі активи і джерела їх фінансування, дозволить розробити ефективну стратегію і тактику управління оборотними активами підприємства.

Потребує удосконалення і методика аналізу та розробки шляхів підвищення ефективності використання оборотних активів. Основним показником ефективності використання активів традиційно є коефіцієнт їх оборотності, який, як відомо, визначається шляхом віднесення виторгу від реалізації до середньорічної суми оборотних активів:

$$K_{об} = \frac{B_{реал}}{AO}, \quad (1)$$

де $K_{об}$ – коефіцієнт оборотності оборотних засобів, обороти;

$B_{реал}$ – виручка від реалізації продукції, робіт та послуг, тис. грн.;

AO – оборотні засоби, які використовує підприємство, тис. грн.

В цілому ж продуктивність активів підприємства визначається коефіцієнтом трансформації, який визначається як відношення виручки від реалізації до суми активів (оборотних та необоротних) [7]:

$$K_{тр} = \frac{B_{реал}}{A} = \frac{B_{реал}}{АН + AO}, \quad (2)$$

де $K_{тр}$ – коефіцієнт трансформації;

A – активи підприємства, тис. грн.;

$АН$ – необоротні активи, які використовує підприємство, тис. грн.

З метою визначення факторів, які впливають на ефективність використання оборотних активів знайдемо взаємозв'язок між цими показниками. Для цього визначимо виручку від реалізації, виходячи з вище наведених формул (1, 2). В результаті отримаємо наступне:

$$B_{реал} = K_{об} AO = K_{тр} (АН + AO), \quad (3)$$

звідки

$$K_{об} = \frac{K_{mp} (AH + AO)}{AO} = K_{mp} \left(\frac{AH}{AO} + 1 \right). \quad (4)$$

Тобто, ефективність використання оборотних засобів залежить від загальної продуктивності активів, що використовуються, та співвідношення між необоротними та оборотними активами. Розвиваючи ці висновки, визначимо, які чинники впливають на коефіцієнт трансформації. Для цього, чисельник та знаменник формули (4) помножимо на чисельність працівників підприємства, які приводять до дії визначені активи, і отримаємо:

$$K_{об} = \frac{V_{реал}}{Ч} * \frac{Ч}{AH + AO} \left(1 + \frac{AH}{AO} \right) = \frac{P_{np}}{f_{озбр}} \left(1 + \frac{AH}{AO} \right), \quad (5)$$

де $Ч$ – чисельність працівників на підприємстві, осіб;

P_{np} – продуктивність праці, що визначена у вартісній оцінці з використанням показника виручки від реалізації продукції, тис. грн. на одного працівника;

$f_{озбр}$ – показник озброєння працівників підприємства необоротними та оборотними активами, або показник того, яку масу оборотних та необоротних активів приводить до дії один працівник підприємства, тис. грн. на одного працівника.

Враховуючи, що виручка від реалізації продукції є одним з основних результативних показників процесу виробництва та реалізації продукції в ринкових умовах, цей показник, поряд з натуральними показниками, доцільно використовувати при визначенні продуктивності праці на підприємстві. У практиці поточного планування та аналізі діяльності іноземних підприємств використовуються також такі показники продуктивності праці, як чистий прибуток у розрахунку на одного працівника. При визначенні показників озброювання фондами на цих підприємствах використовуються такі показники, як сума оборотних фондів, що освоює один працівник. Тому, на наш погляд, запропоновані показники не суперечать світовій практиці господарювання та дозволяють більш широко розкрити чинники, які впливають на ефективність використання оборотних засобів підприємства.

З формули (5) витікає, що оборотність оборотних активів буде зростати в тому випадку, якщо темпи зростання продуктивності праці будуть перевищувати темпи зростання озброєння працівників фондами (оборотними та необоротними). Це співвідношення повинно контролюватися при прийнятті інвестиційних рішень та розробці питань розвитку підприємства. Крім того, коефіцієнт трансформації є мінімальним (граничним) при визначенні оборотності активів (досягає свого мінімального значення $K_{об} = K_{mp}$, коли $AH = 0$). Зростання співвідношення між необоротними та оборотними активами, за інші рівні умови, призводить до зростання ефективності використання оборотних активів.

Література:

1. Бланк И.А. Стратегия и тактика управления финансами. – К.: "АДЕФ – Украина", 1996. – 542с.
2. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов. – М.: "Олимп-бизнес", 1997. – 1120с.
3. Бриксэм Ю., Гапенски Л. Финансовый менеджмент, в 2-х т. – СПб.: "Экономическая школа", 1997. – 1000с.
4. Зеличенко И.З. Методика разработки норматива оборотных средств на промышленном предприятии. – М.: Экономика, 1970. – 167с.
5. Савчук В.П. Финансовый менеджмент предприятий. – К.: Издательский дом "Максимум", 2001. – 600с.
6. Стоянова Е. Финансовый менеджмент. Российская практика. – М.: "Перспектива", 1994. – 524с.
7. Чумаченко М.Г. и др. Повышение эффективности производства, т. 3, – К.: "Наукова думка", 1990. – 480с.
8. Статистичний щорічник України за 2001 рік. Державний комітет статистики України. – К.: Українська енциклопедія, 2002. – 624 с.

Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Галушко О.С. 10.07.03

Надійшло до редакції
04.07.03